

Література: 1. Бушина Т.І. Декоративно-прикладне мистецтво Радянської Буковини. – К.: Мистецтво, 1986. – С. 73-103. 2. Вербицький Л. Сницерські виробы селян на Русі: Взори промислу домашнього. – Львів, 1884. – 345 с. 3. Гоберман Д. Н. Искусство гуцулов. – М.: Советский художник, 1980 р. – С. 38-42. 4. Гуцульщина. Историко-этнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 411-417. 5. Дядюх-Богатько Н.Й. Формотворчі традиції у гуцульських кісах та пістолях XVIII – XIX ст. // Вісник ХДАДМ. – Харків, 2010. – С. 60-68. 6. Жолтовський П. М. Художнє литво на Західних землях України в XVII – XIX ст. – К., 1959. 7. Задорожний І.Д. Особливості методики підготовки фахівців художньої обробки металу / І.Д. Задорожний // *Форми і методи викладання композиції в навчальних закладах у контексті сучасних наукових та практичних реалій: Матеріали наук.-теорет. конференції.* – Вишня: ВКПМ ім. В.Шкрібляка, 2007. – 54 с. 8. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Перекл. з нім. З.Ф. Пенюк, післямова О.М. Масана. – Чернівці, 2000. – 208 с. 9. Козубовський Д.О. Вишницький коледж прикладного мистецтва ім. В.Ю. Шкрібляка / Д.О. Козубовський. – Чернівці: Митець, 1997. – 120 с. 10. Лозов'юк А.Г. Особливості проведення мистецтвознавчої експертизи виробів декоративно-ужиткового мистецтва (вироби з металу, килимарство, кераміка) // *Криміналістичний вісник науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Запорізькій області.* № 2 (14), 2010. – С. 103-110. 11. Матясек І.М. Гуцульські художні металеві вироби. – Видавництво Академії архітектури української РСР. – К., 1954. 12. Поп'юк І.О. Вишницьке училище прикладного мистецтва – регіональна художня школа. Українська академія мистецтва. Випуск 18. – К. – С. 56-63. 13. Поп'юк І.О. Мотиви народного мистецтва у художньому ковальстві Буковини 1990-2000-х років // *Кафедра художніх виробів з дерева і металу Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука.* 14. Соломченко О. Вибрані статті. До 90-річчя з дня народження педагога-мистецтвознавця, заслуженого працівника культури України. – Косів: Писаний камінь, 2010. – С. 13-16. 15. Суха Л.М. Художні металеві вироби українців східних Карпат другої половини XIX-XX ст. – К., 1959. – 103 с. 16. Художні металеві вироби західних областей Української РСР (XVI-XIX) ст. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1959. – С. 3-5. 17. Шухевич В. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання. – Верховина: Журнал «Гуцульщина», 1997. – 352 с.

УДК 94:324.269.6(44)

Андрій ПОГРЕБЕННИК

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ
І РЕЛІГІЙНЕ ТЛО У ФРАНЦУЗЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ
В ЕПОХУ АЛЬБІГОЙСЬКИХ ВІЙН (I)**

У статті автор аналізує низку суспільно-політичних та культурно-релігійних процесів у середовищі південнофранцузького соціуму періоду релігійних війн XII – початку XIV ст. Саме ці процеси склали передумови для подальшого розвитку і поширення великих єретичних течій та рухів на

теренах Французького королівства. Автор також досліджує причини появи кризових явищ та реформаційних ідей в релігійному житті тогочасного населення південних провінцій держави.

Ключові слова: єретичні течії, Прованс, Лангедок, папство, катари, вальденси, францисканці.

Андрей ПОГРЕБЕННИК

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И РЕЛИГИОЗНАЯ СИТУАЦИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ КОРОЛЕВСТВЕ В ЭПОХУ АЛЬБИГОЙСКИХ ВОЙН (I)

В статье автор анализирует множество общественно-политических и культурно-религиозных процессов, происходивших внутри южнофранцузского социума в период религиозных войн XII – начала XIV вв. Именно эти процессы сформировали предпосылки для дальнейшего развития и распространения широкомасштабных еретических течений и движений на землях Французского королевства. Автор также исследует причины возникновения кризисных явлений и реформационных идей в религиозной жизни населения южных провинций государства.

Ключевые слова: еретические движения, Прованс, Лангедок, папство, катары, вальденсы, францисканцы.

Andriy POGREBENNYK

SOCIO-POLITICAL SITUATION AND RELIGIOUS BACKGROUND IN THE KINGDOM OF FRANCE DURING THE ALBIGENSIAN CRUSADE ERA (I)

Author analyzes a number of socio-political, cultural and religious processes among French society during religious wars in XII – the beginning of the XIV-th century. These processes were prerequisites for further development and spread of big heretical movements on the territory of French Kingdom. The author also explores the causes of crisis and Reformation ideas in the religious life of the Kingdom.

Keywords: heretical uprisings, Provence, Languedoc, the papacy, Qatar, Waldenses, the Franciscans.

На межі XIII-XIV ст. Франція переживала глибокі суспільно-політичні та економічні потрясіння. Релігійне життя суспільства, особливо з XIV ст., перебувало у стані зростаючої кризи. Західна Церква з її інститутами потребувала негайного реформування, оскільки аморальне, далеке від євангельських постулатів життя переважної більшості кліриків, економічні та владні зловживання представників католицького духовенства призводили до занепаду морального авторитету Церкви і втрати довіри до неї з боку суспільства.

Поряд зі збройними виступами населення, протидія феодальному ладу набувала форм релігійних ересей та народно-релігійних рухів. Саме ересі

та релігійна опозиція стали характерною рисою протестних рухів в історії середньовічного західноєвропейського суспільства протягом XIII-XIV ст. У цій ситуації Південна Франція перетворилась на потужний центр еретичних та антифеодальних рухів. Народно-релігійна боротьба з догматичними засадами Римської Церкви стала важливим елементом антифеодальних виступів і повстань.

З огляду на вказане вище, окреслена тема є актуальною, оскільки вона дозволяє простежити основні тенденції розвитку морально-етичних та духовних пріоритетів тогочасного французького суспільства. Означена проблематика допомагає, з іншого боку, переосмислити основні причини та передумови виникнення еретичних течій на Півдні Франції у XIII-XIV ст. Крім того, вона дозволяє на рівні історичної ретроспекції осмислити складні та неоднозначні процеси, що відбувалися у французькому середньовічному соціумі й були пов'язані зі змінами в соціально-економічному та політичному житті Франції, а також переосмисленням низки духовно-світоглядних ідеалів і морально-етичних пріоритетів, притаманних ряду тогочасних сект.

Саме ці зміни зумовили появу народно-релігійних рухів, котрі, з точки зору мотивації та мети, носили у більшості випадків радикально-протестний і реформаційний характер. Актуальність теми ґрунтується на висвітленні малодосліджених на сьогоднішній день теологічних аспектів і догматичних засад, які відігравали одну з ключових ролей у програмах повсталих, на рівні нових есхатологічних очікувань.

Важливими джерелами для вивчення історії та суті еретичних виступів є, перш за все, твори еретиків-катарів. До сьогодні збереглися богословські трактати і три т.зв. ритуали. Найважливішим богословським трактатом катарської теології є «Книга про два Начала» [8]. Матеріал для вивчення катарської літургії містять в собі Латинський Ритуал із Флоренції, Ліонський (Провансальський) Ритуал [9] та Дублінський Ритуал [7], написані провансальською мовою. Цікаві свідчення містять матеріали допитів [13] еретиків інквізиторами, отримані у 1245 р., які містять основні постулати і догми катарського віровчення. Значну увагу варто зосередити на апокрифічних текстах. Богомільський апокриф «Тамна вечеря», або «Interrogatio Johannis» [12] являє собою текст, який був написаний до виникнення вчення середньовічних катарів і містить основні його ідеї.

Основними джерелами з соціально-політичної історії Франції XIII-XIV ст. є хроніки. Зокрема, у той час з'являються «Великі французькі хроніки» [2], «Хроніка Жана де Венетт» [3], «Хроніка Франції, Англії, Шотландії та Іспанії» [5], яка належить перу Фруассара, а також «Хроніка перших чотирьох Валуа» [7].

Переходячи до висвітлення і комплексного аналізу тематичної історіографії, присвяченої проблемі народно-релігійних рухів у Франції XIII-XIV ст., в першу чергу необхідно відзначити, що вона на сьогоднішній день є достатньо обширною та повною, оскільки збереглося багато авте-

нтичних писемних джерел означеної епохи. Разом з тим, необхідно підкреслити, що ґрунтовних, фахових монографічних робіт, де глибоко досліджуються аспекти і особливості саме теологічних і догматичних засад, які містилися у програмах еретиків, не так багато.

З іншого боку, дана проблематика тією чи іншою мірою аналізується, характеризується й оцінюється в цілому ряді публікацій – наукових статей, концептуальних праць і т.п. Зокрема, проблематику еретичних рухів і народних повстань у своїх публікаціях досліджували М. Осокін [47], Л. Карсавін [35], В. Керов [37, 38, 39, 40]. Тематику загального суспільно-політичного та економічного становища Франції в означений період порушували Д. С. Сказкін [52], Н. Сідорова [51], Ю. Безсмертний [17, 18, 19, 20], Е. Гутнова [26], А. Конокотін [41], А. Люблінська [44, 45, 46], А. Манфред [31] та ін. [14, 15, 16, 21, 22, 23]. Так само концептуальністю і високим методологічним рівнем досліджуваної проблематики відзначені праці західноєвропейських (французьких, англійських, німецьких) фахівців ХХ – початку ХХІ ст.: М.-А. Поло де Больє [49], Ж. Дюбі [29], Ж. Карпантьє та Ф. Лебрена [34], Й. Літлвуд [43], Г. Кенігсбергер [36].

Переходячи до розгляду вищезазначеної проблематики, необхідно зазначити, що витоки народної боротьби, яка розгорнулася наприкінці ХІІІ – на початку ХІV ст. у Франції, зокрема, проти Католицької Церкви, варто шукати в особливостях економічного і соціального розвитку, а також у політичній ситуації та духовному житті цієї країни в означений період.

Основними регіонами, де розгорнулися події, досліджувані в даній роботі, були Південь Франції та її Північ, яка за схожими тенденціями розвитку поєднувалася з Південними Нідерландами (Фландрією). Саме тому важливим є визначення специфічних рис соціально-економічних процесів, що відбувалися в цих обширних областях – як у селі, так і в місті.

У Х-ХІ ст. Французьке королівство перебувало в стані феодальної роздробленості, країна поділялась на герцогства і графства, які, в свою чергу, подібновались на численні феодальні володіння. Утворилася складна ієрархія ф'єфів (феодів), сформувалися васалітетні зв'язки та обов'язки. Однак на цьому тлі з ХІІ ст. розпочався процес поступової централізації колишніх франкських земель. Об'єднанню країни сприяли відокремлення ремесла від сільського господарства та утворення міст як ремісничих і торгівельних центрів [39, с. 70].

Політичне об'єднання Франції відбувалося навколо області Іль-де-Франс, яка разом з Нормандією та Пікардією була регіоном найбільш розвинутого зернового господарства і сформованих феодальних відносин. Зручне географічне розташування цих земель у центральній-північній частині країни дозволяло їм бути природним ядром нового політичного утворення. Проте політична гегемонія Іль-де-Франсу сформувалась не одразу, його серйозними суперниками аж до кінця ХІІІ – початку ХІV ст. були економічно розвинутіша Шампань та південні області королівства.

Королівські володіння (домен Капетингів) розташовувалися на території вздовж середньої течії річок Сени та Луари, навколо Парижа, Орлеана, Етампа, Шартра, Мелена та ін. Територія навколо Парижа носила назву Іль-де-Франс. Перераховані міста відігравали ключову роль на території розселення північнофранцузького народу. Збирання французьких земель навколо володінь короля починалось майже з нуля: за своїми розмірами королівський домен поступався значній частині володінь «залежних» від нього васалів. На момент переходу корони до Капетингів він складався з графства Орлеан і Етамп, графства Санліс і каштелянств Пуасі, Атіньї та Монтрейль-сюр-мер. Найбільшими феодалними сюзеренами у Франції були графи Фландрські, герцоги Нормандії та Аквітанії, графи Анжу [45, с. 63].

Протягом XI-XII ст. Капетингам вдалося найрізноманітнішими шляхами (династичні шлюби, війни, купівля) розширити свої володіння за рахунок сусідніх ф'єфів; першими придбаннями були землі навколо Парижа (Іль-де-Франс), графство Гатіне, віконтство Бурже. В цей час головними супротивниками Капетингів стають англійські Плантагенети, які володіли, окрім Англії, значною частиною французьких територій: Аквітанією, Нормандією, Бретанню, Пуату, Анжу, Оверню та іншими землями [11, с. 8]. Почалась багатолітня боротьба англійської та французької корони за територію Франції. Стрімке збільшення королівського домену відбувалось під час правління Філіпа II Августа (1180-1223), який приєднав Нормандію, Анжу, Мен, Пуату, Овернь, Турень, підкорив Бретань, Лімож та інші колишні англійські території. За Плантагенетами залишилась лише Аквітанія. Іншим напрямком завоювань Філіпа був північно-східний регіон; тут у боротьбі з графами Фландрії та Шампані він приєднав до королівського домену графства Вермандуа, Артуа і Валуа. В XIII ст. землі домену збільшились за рахунок графств Тулузького і Шампанського, Блуа, Шартру, Лангедоку та інших земель [49, с. 13].

Як наслідок, на початку XIV ст. французькі королі номінально володіли майже всією сучасною територією Франції (окрім частини Аквітанії) – землі на захід від річок Шельди, Маасу і Сони з Роною. Безпосередньо до складу домену входила лише частина вказаних земель – території на півночі та північному сході (Нормандія, Іль-де-Франс, Пікардія, Шампань), у центрі (Орлеан, Бурже, Пуату) і на півдні країни (Овернь, Тулуза, Лангедок). Інші, формально залежні від корони, області були фактично незалежними: Фландрія, Бретань, Бургундія, Анжу, Ангулем, Арманьяк, Беарн, Фуа та ін. [45, с. 64].

Основні регіони країни: Північний (Іль-де-Франс, Нормандія, Шампань, Пікардія та ін.) та Південний (Прованс) помітно відрізнялися один від одного за темпами і формами свого розвитку. Оскільки ці відмінності вплинули на подальший розвиток Франції, варто розглянути їх детальніше. Наявність на Півночі найбільш сприятливих умов для розвитку зернового господарства визначила там найповніший розвиток феодалних

виробничих відносин. Феодальна ієрархія досягла на Півночі найбільшої складності. Король був сеньйором лише для своїх безпосередніх васалів: герцогів, графів, баронів і рицарів свого домену. Діяла норма феодального права: «васал мого васала – не мій васал» [43, с. 48].

Основні області з населенням, яке розмовляло на діалектах північно-французької мови, розташовувалися в центрі та на сході північної частини Франції: герцогство Нормандія (що утворилося на початку X ст. в результаті завоювання норманами, які швидко розчинилися серед місцевого населення і сприйняли його мову), графства Вермандуа, Валуа і Шампань, розташовані за течією Луари, графства Невер, Блуа, Турень, Анжу, Мен і Пуату. Герцогство Бургундія, що відійшло до Франції, було лише частиною королівства Бургундського. Всі інші його області (майбутні Франш-Конте, Савойя, Дофіне, Прованс, правий берег Рони і західна частина майбутньої Швейцарії) входили до складу Германської імперії. На крайньому північному сході розташовувалося графство Фландрія; в його північній частині панував діалект німецької мови.

Вся південна частина Франції, населення якої розмовляло провансальською мовою, з XII ст. називалася Провансом. До нього входили герцогства Гасконь, Аквітанія та графства Тулузьке, Марш, Овернь, Бурбоне, Перігор, Лімузен, Гієнь, Лангедок і Прованс (останні у вузькому значенні, тобто лише як приморські області). Ця ж територія провансальської мови називалася також Лангедоком (в широкому значенні цього терміна) на відміну від області північної мови – Лангедойля [43, с. 50].

Визначальним фактором соціально-економічного розвитку Франції в цілому, а також Фландрії зокрема, було інтенсивне зростання товарно-грошових відносин. Основою цього зростання був прогрес продуктивних сил та суспільний розподіл праці, а також розвиток міст як центрів ремесла і торгівлі. Успішний розвиток продуктивних сил у Франції та Фландрії в розглядуваний період був частиною загальноєвропейського прогресу.

Найважливішим процесом в історії Франції X-XIII ст. був невпинний розвиток сільського господарства. Даний процес був найбільш інтенсивним на Півночі країни, де були вищий рівень агротехніки і велика густота населення. Сільське господарство південних та східних областей розвивалося не лише повільніше, але й на менших площах; воно зосереджувалося в основному на вирощуванні тих культур, які потребують теплого клімату або особливих ґрунтів (виноград, оливки, фарбуючі речовини та ін.) [39, с. 72].

Прогрес полягав перш за все у значному розширенні посівних площ і у вдосконаленні сільськогосподарського реманенту. Зміни стосувалися в першу чергу способів використання тяглових тварин та обробітку ґрунту. Все це дозволило розпочати систематичний наступ на ліси, пустирі, болота, отримувати більш високий та стійкіший врожай. Триплія з правильною сівозміною стало пануючим способом обробітку землі [39, с. 72].

Для XIII ст. характерним був рух за розчищення лісів і підняття цілини – так звана «внутрішня колонізація». Розвивалося скотарство. В цілому зростання міст визначило інтенсифікацію сільського господарства, зокрема в довколишніх районах [47, с. 15-53].

Прогрес відбувався і в інших сферах сільського господарства. Саме в той час почався інтенсивний розвиток французького виноградарства і виноробства, яке завоювало собі славу по всій Європі. Були виведені нові, високоякісні сорти винограду (поблизу Бордо, в Лангедоці, Бургундії, Анжу, Осерруа, Сентонжі та ін.) [39, с. 76].

Своєрідність розвитку Півдня Франції визначалася двома найважливішими факторами. Перший – історичне минуле цього великого району, особливості формування феодальних відносин. Мова йде про синтез античних, пізньоримських та варварських елементів з превалюванням античних рис та про тривалу зміну цілої низки елементів занепадаючої рабовласницької системи. Ця особливість, яка була характерною для Південної Галлії (а також для Східної Іспанії та Італії), здійснила вплив на гальмування темпу феодалізації в Південній Франції і в кінцевому підсумку на нерозвинутість, незрілість феодальних відносин в регіоні [35, с. 24].

Другий фактор – географічний. З одного боку, це рельєф південнофранцузьких областей, а саме відсутність значних рівнинних просторів, з другого – їх середземноморське розташування. Географічна специфіка Півдня Франції визначила той факт, що зернове господарство мало менше можливостей для інтенсивного розвитку, ніж на Півночі, а ця обставина, в свою чергу, визначала характер сільського господарства [47, с. 42-43].

Специфікою сільськогосподарського виробництва на Півдні Франції була полікультура. Суть її полягала в поєднанні зернового господарства, скотарства, городництва, а також інтенсивного виноградарства і виноробства, культури олив, вирощування технічних рослин, фруктів, горіхів, розведення шовкопрядів. Унаслідок недостатньої родючості ґрунтів та особливостей кліматичних умов, на Півдні було поширенням двошлля, оскільки земля потребувала частішого періоду відновлення. Характерна для Півночі система домену і наділів не була пануючою на Півдні Франції, де землі часто були організовані у вигляді «віл» з певним земельним резервом і довколишніми селянськими земельними наділами. Навіть у багатих і заможних селян були відносно невеликі ділянки [35, с. 25].

У XII-XIII ст. міста пережили значний розквіт і стали важливою економічною силою в країні, разом з тим набувши значної політичної ваги. Багаті купці разом з деякими іншими майстрами та купцями (ювелірами, м'ясниками, торгівцями) створили згуртовану і впливову групу, яка виступала від імені міщан, головним завданням якої була боротьба із сеньйорами; вона об'єднувала міщан і ставила перед ними спільну мету. Сеньйори підвищували цени, ринкові мита, судові штрафи та інші платежі, утискали міщан в суді, тримали їх діяльність під контролем.

Спротив міщан набув спочатку форми грошових угод із сеньйорами. В обмін на сплачену значну суму коштів сеньйор обіцяв не переступати певних меж в оподаткуванні. Проте дану обіцянку він не вважав непорушною. Тоді міщани змінили тактику, почавши створювати таємні об'єднання (*communio*), метою яких була підготовка до збройної боротьби.

Наприкінці XI – на початку XII ст. в багатьох містах Північної Франції прокотилася хвиля повстань, так званих «комунальних рухів». Вони принесли міщанам перемогу над сеньйорами. Численні міста – Камбре, Сен-Кантен, Арас, Ам'єн, Сен-Рік'є, Корбі, Нуайон, Лан, Суассон, Бове, Санліс, Реймс та ін. стали вільними комунами. Основні їх права були зафіксовані у «хартіях вольностей», наданих сеньйорами та затверджених королем. На території міста ліквідовувалися всі види особистої залежності, оскільки, згідно з тогочасним німецьким прислів'ям, «міське повітря робить вільним» [39, с. 80]. Вся влада у містах перейшла до виборної міської ради, члени якої називалися ешевенами, яких очолював мер [39, с. 81].

У королівському домені майже всі міста, в тому числі Париж і Орлеан, не стали комунами, а підпорядковувалися королю. Тут переважали так звані «міста буржуазії». В них повноправні міщани (буржуа) користувалися майновими правами та особистою свободою, а обрана ними рада виконувала численні судові та адміністративні функції.

На Півдні розвиток міст розпочався раніше, ніж на Півночі. Швидкий розквіт у XII ст. Тулузи, Бордо, Альбі, Монпельє, Марселя та ін. був пов'язаний з хрестовими походами. Південні міста встановили тісні торговельні зв'язки з Левантом, де мали свої факторії; вони відігравали також роль посередників у торгівлі Сходу з країнами Північної Європи. Південні міста швидко стали багатими і незалежними містами-республіками [39, с. 82].

Соціально-економічна структура міста на Півдні була дуже специфічною. Не лише дрібні, але й середні міста зберігали тісний контакт із сільською місцевістю [41, с. 68]. По суті, на Півдні не було різких відмінностей між сільськими і міськими поселеннями. Тут, у порівнянні з Північчю, був чисельнішим міський дворянський прошарок, який входив до складу патриціату. Пануюче становище землевласницької та купецької верхівки, яка захопила керівний міський орган – консулат, перешкождало вільній діяльності на Півдні ремісничих організацій та створенню цехів. Професійні асоціації ремісників існували тут ще з XII ст. і розвивалися в бік монополізації. Проте цехи в тій формі, яка панувала на Півночі Франції, на Півдні так і не сформувалися.

Звідси випливала ще одна особливість південнофранцузьких міст – розвиток так званого вільного ремесла, яке протистояло тенденції появи цехової монополії [48, с. 137-141]. Для південних міст був характерним високий рівень ремісничого виробництва. Він був вищим, ніж у більшості міст Північної Франції, за винятком Парижа. Активний розвиток на Півдні ремесла і особливо торгівлі привів до поширення найбільш

складних та інтенсивних форм торговельно-кредитних операцій та до швидкого розвитку лихварського капіталу у Франції [30, с. 36-38]. Розширення ремісничого виробництва на Півдні Франції привело до посилення товарообміну, перш за все внутрішньої, але також і зовнішньої торгівлі [36, с. 26].

У південнофранцузьких містах, як і всюди у Західній Європі в XII-XIII ст., бюргерство виступало як особливий вільний стан феодального суспільства. Цей стан включав у себе все повноправне населення міст, у тому числі міську верхівку, з одного боку, і підмайстрів – з другого; але до нього не входило плебейство, яке залишалося безправним [23, с. 53-54]. Серед бюргерства південних міст існувало глибоке соціальне і майнове розшарування. Відмінності в становищі міських прошарків та груп визначали протилежність їх інтересів і поглядів. Міста Південної Франції в результаті ще більш активної боротьби, ніж на Півночі країни, вибороли широкі права і привілеї у вигляді «комуни», більшу незалежність та політичну самостійність [23, с. 64]. Проте невдоволення міст політикою королівської влади іноді зближувало їх позицію з інтересами великих феодалів, як це відбулося під час антиурядового руху 1314-1315 рр., незважаючи на традиційну єдність міст із королівською владою.

Процес розвитку сільського господарства в Південних Нідерландах (Фландрії) і в Північній Франції, де були вищими рівень агротехніки і густота населення, відбувався інтенсивніше, ніж на Півдні [19, с. 25]. На Півночі основною формою господарської, соціальної та політичної організації пануючого стану феодалів була сеньйорія, яка забезпечувала експлуатацію безпосередніх виробників шляхом привласнення феодальної ренти, тобто результатів праці селян. Сеньйорія була великим господарством (особливо це стосується церковних сеньйорій), але разом з тим не була великим виробництвом – в основі всього феодального господарства було дрібне виробництво.

Розвиток у Фландрії та Північній Франції товарно-грошових відносин, який досяг на межі XIII-XIV ст. досить високого рівня, призвів до глибокого майнового розшарування селянства: незначна частина так званих «орачів» (*laboureurs*), з одного боку, і значна кількість бідняків – «робітників» (*manouvriers*) – з другого. Саме з числа заможних селян висувалися посадові особи в сеньйорії та селі – ешевени, лісничі та інші [39, с. 27].

На Півночі, як і на Півдні, значна роль у господарському житті, а також у спротиві натиску феодальних сеньйорів належала сільській общині, яка перешкождала збільшенню феодальних повинностей. Втягування феодалів у товарно-грошові відносини призводило до посилення їх прагнення підвищити селянські повинності. Проте оскільки збільшення поземельних платежів було справою досить непростою внаслідок спротиву селянства, необхідно було виробити таку систему отримання грошової ренти, яка забезпечила би швидкий приріст прибутків. Одним із таких засобів стало здавання в оренду окремих дрібних ділянок доменіа-

льних земель, дрібноселянська оренда. Спочатку практикувалось здавання у спадкову оренду, яке відрізнялось від звичайних селянських утримань лише більш високими розмірами поземельних платежів. Наступним важливим етапом у розвитку поземельних відносин, і зокрема системи здавання в оренду, була поява пожиттєвої оренди. Згодом з'явилась і короткотермінова оренда, яка охопила також і великі земельні ділянки. Саме остання й стала тим засобом, за допомогою якого феодальний стан прагнув покращити своє становище.

Варто відрізнити велику термінову оренду, яка в наступні століття набувала капіталістичного характеру або перехідного до нього, та дрібноселянську оренду, викликану малоземеллям і безземеллям. Якщо в першому випадку в оренду здавалася велика нерозділена ділянка землі, то в другому це були окремі розділені ділянки [45, с. 110]. Найбільшими орендарями були заможні селяни, перш за все представники підлеглої абатству сільської адміністрації. В окремих випадках, поділивши ділянки на дрібні частини, вони, в свою чергу, здавали їх в оренду біднякам. Зазвичай земля здавалась в оренду на умовах такої оплати, коли безпосередній виробник сплачував певну частину врожаю. Іноді ця частина досягала половини врожаю. З розвитком оренди тісно пов'язане поширення грошової оплати селянської праці.

Поряд з цензуальними та іншими виплатами селяни у всіх феодальних володіннях віддавали церкві десятину, тобто певну частину виробленого продукту, проте не завжди десятю, іноді ця частина досягала третини [36, с. 80-81]. Певного утиску зазнавали селяни з боку лихварів – унаслідок операцій, пов'язаних із заставою рухомого майна і земельних наділів під високі відсотки. Лихварством займалася і Церква, незважаючи на те, що вона проголошувала себе противницею стягування відсотків. Значними були також судові та адміністративні податки. Додатковим тягарем для селянства і міщанства були податки, які стягувалися верховною політичною владою.

В загальній сумі феодальні повинності селян як на Півдні, так і на Півночі охоплювали не лише надлишковий продукт, але й, у залежності від умов, ту чи іншу частину необхідного продукту. Поседнання чисельних платежів з актами позаекономічного примусу посилювало важке становище селянства. Загальні матеріальні умови його життя були на вкрай низькому рівні [51, с. 241-244]. Зокрема, наприкінці XIII ст. переважна більшість наділів були настільки незначними за розмірами, що не могли забезпечити ведення господарства і призводили до ще більшого зубожіння та втрати селянами цих наділів. Численні селянські господарства проголошувалися розореними. В селі утворився прошарок бідняків, які займалися дрібним скотарством і називалися «пастушками» [39, с. 28].

Феодальна верхівка у Франції була організована за принципом васалітету. В XIII-XIV ст. у Франції васали сплачували сеньйору певну грошову суму разом із зобов'язанням нести військову службу. Цей податок

міг бути і в натуральній формі. Іноді васали отримували від сеньйора не земельне володіння, а лише право на прибуток з цього володіння. Разом з тим, у XIII-XIV ст. у Франції, зокрема на Півдні, збереглося немало алодів, власники яких не були васалами. Особисто вони мали можливість перетворювати свої землі у феод. Варто відзначити наявність значної майнової нерівності серед феодальних сеньйорів Півдня Франції в XIII-XIV ст. Всупереч васальним зв'язкам, ринкові відносини призводили до перерозподілу багатства всередині феодального стану, до встановлення економічної залежності одних феодалів від інших.

Поряд зі світськими феодалами значну частину пануючих верств склали духовні (церковні) феодали – перш за все вищі церковні чини – прелати, які належали за походженням до дворянства, а також голови численних на Півдні Франції монастирів і абатств. Нижчий прошарок французького духовенства – парафіяльні священики (кюре) були певною мірою пов'язані з інтересами малозабезпечених селян і міщан. Проте в цілому вони також виконували функції Католицької Церкви як органу, який перебував на службі пануючих верств [39, с. 31].

(Далі буде)

Джерела та література: 1. Из «Больших французских хроник» // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963 – Т. II. – С. 387-389; 2. Из Фруассара // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963 – Т. II. – С. 381-384; 3. Из «Хроники Жана де Венетт» // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963 – Т. II. – С. 379-380; 4. Из «Хроники первых четырех Валуа» // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963 – Т. II. – С. 384-387; 5. Истинная Божия церковь и Consolamentum или духовное крещение (Окситанский Дублинский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: Эксмо, 2010. – С. 332-334; 6. Книга двух начал. Liber de duobus principis [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.imperia-duha.ru/article_39.html; 7. Consolamentum или духовное крещение (Окситанский Лионский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: Эксмо, 2010. – С. 335-339; 8. Начало Евангелия от Иоанна // Каратини Р. Катары. – М.: Эксмо, 2010. – С. 323-324; 9. Тайная вечеря // Каратини Р. Катары. – М.: Эксмо, 2010. – С. 324-332; 10. Учение еретиков из Тулузского графства // Каратини Р. Катары. – М.: Эксмо, 2010. – С. 342-345; 11. Басовская Н. И. Столетняя война: леопард против лилии. – М.: Астрель, АСТ, 2007. – 446 с.; 12. Батыр К. И. История феодального государства во Франции. – М.: Наука, 1975. – 50 с.; 13. Бессмертный Ю. Л. Некоторые проблемы истории дворянства в Северной Франции конца XII – начала XIV в. // Французский ежегодник, 1961. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 5-27; 14. Бессмертный Ю. Л. Французское крестьянство в X-XIII вв. // История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3-х т. – М.: Наука, 1986. – Т.2. – С. 94-115; 15. Бессмертный Ю. Л. Предпосылки и характер крестьянских движений во Франции XIV в. // Французский ежегодник, 1974. – М.: Наука, 1976. – С. 205-225; 16.

Бессмертный Ю. Л. Демографические и социальные процессы во французской деревне XIV в. // Французский ежегодник, 1981. – М.: Наука, 1983. – С. 127-146; **17.** Быховский Б. Э. Сигер Брабантский. – М.: Мысль, 1979. – 184 с.; **18.** Бычков В. В. Эстетика Аврелия Августина. – М.: Искусство, 1984. – 264 с.; **19.** Блок М. Характерные черты французской аграрной истории / Пер. с фр. И. И. Фроловой. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. – 353 с.; **20.** Вернер Э. Идеология немецко-австрийского вальденства в XIV в. // Средние века, 1964. – Вып. 25. – С. 113-127; **21.** Гергей Е. История папства. – М.: Республика, 1996. – 463 с.; **22.** Грацианский Н. П. Западная Европа в средние века – М.-Л.: Госиздат, 1925. – 92 с.; **23.** Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси // Средние века. – 1975. – Вып. 38. – С. 28-38; **24.** Гутнова Е. В. Роль бюргерства в формировании сословных монархий в Западной Европе // Социальная природа средневекового бюргерства XIII – XVII вв. – М.: Наука, 1979. – С. 51-83; **25.** Денисова Н. А. Из истории политической борьбы во Франции в начале XIV в.: (Трактаты легиста Дюбуа об уничтожении Ордена тамплиеров) // Средние века. – 1962. – Вып. 20. – С. 209-224; **26.** Джеджула К. О. Історія Франції. – К.: Радянська школа, 1954. – 654 с.; **27.** Дюби Ж. История Франции. Средние века. – М.: Международные отношения, 2000. – 416 с.; **28.** История крестьянства в Европе / Под ред. З. В. Удальцовой: В 3-х т. – М.: Наука, 1985. – Т. 2. – 694 с.; **29.** История Франции / Под ред. А. З. Манфреда: В 3-х т. – М.: Наука, 1972. – Т. 1. – 359 с.; **30.** История Европы / Под ред. З. В. Удальцовой и др.: В 8-ми т. – М.: Наука, 1992. – Т. 2. – 808 с.; **31.** Каратини Р. Катары. – М.: Эксмо, 2010. – 400 с.; **32.** Карпачева М. Е. Становление ремесленно-торговой экономики в мелких городских центрах Каркассонского района в средние века // Средневековый город. – 1975. – Вып. 3. – С. 34-53; **33.** Карпантье Ж., Лебрэн Ф. История Франции. – СПб.: Евразия, 2008. – 607 с.; **34.** Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности // История ересей. – М.: АСТ, Хранитель, 2007. – С. 9-266; **35.** Кенигсбергер Г. Г. Средневековая Европа 400-1500 годы / Пер. с англ. Д. Э. Харитонович. – М.: Весь мир, 2001. – 384 с.; **36.** Керов В. Л. К вопросу об усилении эксплуатации крестьянства в Южных Нидерландах (Бельгии) и Северной Франции в середине XIII века // Средние века, 1955. – Вып. 7. – С. 78-86; **37.** Керов В. Л. Народное движение в Южных Нидерландах и Франции в 1320 г. // Средние века, 1965. – Вып. 27. – С. 145-157; **38.** Керов В. Л. Из истории борьбы народных масс против католической церкви в эпоху феодализма. – М.: УДН, 1970. – 85 с.; **39.** Керов В. Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII – начале XIV века. – М.: Изд-во УДН, 1986. – 138 с.; **40.** Конокотин А. В. Очерки по аграрной истории Северной Франции в IX – XIV веках // Ученые записки Ивановского гос. пед. ин-та, 1958. – Т. 16. – С. 94-140; **41.** Ли Г. История инквизиции: В 3-х т. – М.: Эксмо, 2007. – Т. 1. – 512 с.; **42.** Литтлвуд Й. История Франции от древнейших времен до наших дней – М.: АСТ, Астрель, 2008. – 224 с.; **43.** Люблинская А. Д. Расцвет феодализма (X-XIII века), Столетняя война и народные восстания XIV-XV веков // История Франции: В 3-х т. – М.: Наука, 1972 – Т. 1. – С. 69-114; **44.** Люблинская А. Д. Столетняя война и народные восстания XIV-XV веков // История Франции: В 3-х т. – М.: Наука, 1972. – Т. 1. – С. 115-150; **45.** Люблинская А. Д. Французские крестьяне в XVI-XVIII вв. – Л.: Наука, 1978. – 253 с.; **46.** Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. – М.: АСТ, 2003. – Т. 1, 2. – 896 с.; **47.** Очерки истории Франции с древнейших времен до окончания Первой мировой войны / Под ред. А. Д. Люблинской и др. – Л.: УЧПЕДГИЗ, 1957. – 373 с.; **48.** Поло де Болье М.-А. Средневековая Франция. – М.: Вече, 2009. – 384 с.; **49.** Самаркин В. В. Историческая география Западной

Европы в средние века. – М.: Высшая школа, 1976. – 248 с.; 50. Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XII-XIII веках // Французский ежегодник, 1961. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 429-433; 51. Сказкин С. Д. Развитие товарно-денежных отношений и его влияние на крестьянское хозяйство и социальную структуру феодального общества // Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – С. 194-227; 52. Стоклицкая-Терешкович В. В. Основные проблемы истории средневекового города X-XV веков. – М.: СОЦЭКГИЗ, 1960. – 351 с.; 53. Фавье Ж. Столетняя война / Пер. с франц. М. Ю. Некрасова. – СПб.: Евразия, 2009. – 656 с.

УДК 94(394.5)

Ольга ПРИНЬКО

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СВ. КІПРІАНА НА КАРФАГЕНСЬКІЙ КАФЕДРІ

У статті автор досліджує життя та діяльність ідеолога єпископальної церкви Св. Кіпріана на Карфагенській кафедрі. Крім того, в статті висвітлюються основні події, пов'язані з біографією єпископа, що вплинули на формування його світогляду, характеризується суть теологічних поглядів, аналізується його внесок у розвиток єпископальної церкви, а також зміни, які він зробив у християнську обрядовість та соціальну доктрину ранньохристиянської Церкви.

Ключові слова: Св. Кіпріан, єпископ, клір, Карфагенська кафедра, християнство, язичництво, Християнська Церква, розколи, Імперія.

Ольга ПРИНЬКО

ЦЕРКОВНО-РЕЛИГИОЗНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СВ. КИПРИАНА НА КАРФАГЕНСКОЙ КАФЕДРЕ

В статье автор исследует жизнь и деятельность идеолога епископальной церкви Св. Киприана на Карфагенской кафедре. Кроме того, в статье освещаются основные события, связанные с биографией епископа, которые повлияли на формирование его мировоззрения, характеризуется суть теологических взглядов, анализируется его вклад в развитие епископальной церкви, а также изменения, которые он внес в христианскую обрядность и социальную доктрину раннехристианской Церкви.

Ключевые слова: Св. Киприан, епископ, клир, Карфагенская кафедра, христианство, язычество, Христианская Церковь, расколы, Империя.

Olga PRINKO

CHURCH-RELIGIOUS ACTIVITY OF SV. KIPRIANA ON KARFAGENSKIY TO THE DEPARTMENT

In the article an author probes life and activity of ideologist of episcopacy church Sv. Kipriana on Karfagenskiy to the department. In addition, basic events,